

Hvordan analysere og tolke skjønnlitterære tekster og deres virkemidler?

mai 20, 2012 av kdybvik

Når vi tolker saktekster, er grunnspørsmålene: Hvilken **jobb** gjør denne teksten? Hvilke virkemidler tar den i bruk for å gjøre jobben? Hvor godt lykkes den?

Når vi nå går over til å se på skjønnlitteratur (fiksjonstekster), er dette med jobb ikke så viktig lenger. Når er grunnspørsmålene: Hvilken **innsikt** gir denne teksten? Hvilke virkemidler tar den i bruk for å gi denne innsikten? Hvor godt lykkes den?

Begrepene fra retorikken og språkfunksjonene er heller ikke like viktig i denne type tolkning. Kort og godt: Ikke bruk dem! Det blir bare kluss.

Det sentrale vil som oftest være å lokalisere virkemidlene og si hvilken virkning de har. Virkningen vil naturligvis variere fra tekst til tekst. Noen av virkemidlene er viktigst i lyrikk, andre i noveller og andre fortellende tekster.

Her er noen «runde formuleringer» du kanskje kan ha nytte av:

Gjentagelse. Forsterker og understreker.

Kontrast. Skaper spenning i teksten, tydeliggjør, forsterker innholdet.

Sammenligning. Det som sammenlignes settes i forbindelse med hverandre, tar farge av hverandre. Kan åpne opp for nye perspektiver og innsikter.

Metafor. Samme som sammenligning, bare enda mer direkte.

Symbol. Noe som peker utover seg selv og står for noe annet. Symboler er ofte kulturbestemt. I vår kultur forbinder vi bestemte ting med fargen rød, et kors, et hjerte, en duse osv. Dette kaller vi konvensjonelle symboler. Men forfattere kan også utvikle sine egne symboler. Det kaller vi litterære symboler. En skog for Robert Frost står for eksempel både for noe vakkert, noe han lengter etter, men også for død. Det er typisk at symboler er nokså sammensatt og mangesidige. Tenk for eksempel på ringen i "Ringenes herre". Samtidig som det er en helt konkret ting, er den også et symbol, på makt, på fristelse, på rusfølelsen maktlyst kan gi, på ondskapens potensial, og når ringens kraft ødelegges, er det et symbol på at det finnes andre krefter som er enda sterkere. Symboler trenger vi til det vi ellers ikke kan gjøre begripelig og meningsfullt. Det er et merkelig faktum at tekster ofte virker sterkest på oss når ting blir sagt indirekte.

Besjeling/Personifikasjon: Noe konkret (besjeling) eller abstrakt (personifikasjon) får menneskelige egenskaper. Skogen sover. Tiden flyr. Skatten spiser opp lønnstillegget. En effekt av dette kan være at abstrakter og ikke-menneskelige ting rykker nærmere oss mennesker.

Klisje. Et forslitt uttrykk som har mistet mening. På den annen side, det er en grunn til at klisjeer har blitt så mye brukt. Uttrykk med sterk rygrad, uttrykk som tåler mye. Noen diktere bruker klisjeer med vilje.

Allusjon. Det at teksten spiller på/viser til en annen tekst. Allusjoner kan være skjult for enkelte lesere. Andre vil sette pris på dem og følge seg kloke fordi de fikk med seg allusjonen. Kan brukes til å skape samhold.

Ordvalg. Husk alltid å se etter spesielle ord. Se også etter ord som er påfallende mye (eller lite) brukt. Hva med ordenes ladning? Hva med måten ord er satt sammen på? Ordvalg er med å gi farge til teksten og bidrar til å understreke atmosfære/stemming.

Tegnsetting og setningsbygging. Framhever rytmen og tempoet i teksten. Merkelig hva noen få prikker kan gjøre... Kan brukes overraskende. Kan brukes veldig tradisjonelt. Kan brukes til å utheve og understreke. Og hva hvis teksten stort sett består av vanlige avsnitt, men så står plutselig en setning for seg selv? Hvis rytmen er uvant, kan det tvinge leseren til å se ting på en annen måte. Rytme er kanskje spesielt viktig i dikt, men i grunn er rytme viktig i enhver tekst.

Personkarakteristikk: Hvordan får forfatteren fram hvordan de ulike personene er? Indre/ytte beskrivelse. Mange adjektiver, eller klarer forfatteren seg uten? Uhyre viktig å si noe om forholdet mellom personene. Hvem utvikler seg, og hvem gjør det ikke?

Synsvinkel. I episke (fortellende) tekster er det av avgjørende betydning at du kommenterer synsvinkelen. Hvem er det som forteller? Er det en av personene som er med i fortellingen (personal synsvinkel)? Eller er det en som står utenfor fortellingen (autoral synsvinkel)?

Autoral: Her står fortelleren utenfor. Det gir oversikt og overblikk. Samtidig gir det en viss distanse. Mange autorale fortellere ser bare karakterene i fortellingen utenfra, mens noen autorale forteller også har innblikk i en eller flere karakterers følelsesliv.

Personal: Her er fortelleren innenfor. Det gjør at han kommer nærmere. Dermed kan fortellingen også bli rikere på følelser. Samtidig kan fortelleren bli litt vel "nærsynt". Kanskje han mister oversikten litt? Hva hvis fortelleren er blind, eller døv, eller har et annet "handikap"? Da får han neppe med seg alt? Forfatteren kan bruke en slik fortellerstemme til å få fram visse effekter. Vær også klar over at en del personale fortellere er det vi kaller upålitelige.

Tilbakeblikk: Gir leseren informasjon om hendelser som har funnet sted før hovedhandlingen. Utdyper og forklarer det som skjer i nåtiden. Kan også brukes som en teknikk for å holde på spenningen gjennom gradvis avsløring.

Frampek. Et hint eller forvarsel om at noe kommer til å skje i framtiden. Frampek kan noen ganger være mest interessante i ettertid. Bidrar til å skape sammenheng i fortellingen. Man husker tilbake og ser forbindelseslinjer.

Høydepunkt: Et spesielt spennende, dramatisk eller morsomt punkt i teksten. I lange tekster kan det være flere høydepunkt.

Peripeti: Det avgjørende vendepunktet. Dramatikken utløses og en mer eller mindre avklart slutt følger.

Enderim. I et dikt er enderim med å skape en naturlig avslutning på linja. Skaper rytme. Vi blir fortrolige med denne type rim fra barnsben av. Opplevs som noe naturlig og trygt.

Bokstavrim. Skaper klanger, bygger oppunder en stemning, understreker rytmen. S-lyder er vislende. M-lyder er runde og varme. I-lyder er lette. O-lyder er tunge.

Motiv: Det teksten helt konkret handler om. Det du ser på overflaten. Gjengi dette kort. (Krt!!!)

Tema: Det teksten handler om på et dypere nivå. Kjærlighet. Ensomhet. Alderdom. Pubertet. Døden.

Budskap. Forfatterens innstilling til temaet som tas opp.

La meg bruke "Eit ord" av Olav H. Hauge som eksempel:

EIT ORD

Eit ord

– ein stein

i ei kald elv.

Ein stein til –

Eg lyt ha fleire steinar

skal eg koma over.

Motiv: En kald elv med steiner.

Tema: Kommunikasjon.

Budskap: Vi klarer oss ikke uten hverandre.